

MA'RIFATCHILIKNING IJTIMOY-SIYOSIY JIHLARI (BUXORO JADIDLARI FAOLIYATI MISOLIDA)

Rizayev Nodir Sobirovich

Buxoro davlat universiteti

“Ijtimoiy-siyosiy fanlar” kafedresi o'qituvchisi

f.f.d (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20379483>

Annottatsiya: Ushbu maqolada Buxoro jadidlari ijtimoiy-siyosiy qarashlari hamda amaliy faoliyatining ayrim jihatlari tahlil qilinib o'rganildi. Jadidlarning qarashlari, islohotlari va biz bu harakat duch kelayotgan muammolar hamda uning o'sha davr Buxoro ijtimoiy-siyosiy manzarasiga ta'siri haqida tushunchaga ega bo'lamiz.

Kalit so'zlar: Buxoro, Yangi O'zbekiston, jadidlar, ijtimoiy-siyosiy qarashlar, ilg'or harakat, an'anaviylik, islohotlar.

Ma'rifatchilik harakati XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan bevosita bog'liqdir. Turkiston sovet bosqinchilari tomonidan bosib olingandan so'ng hamda despotik boshqaruvga o'tishi amalda jadidlar faoliyatini paydo bo'lishiga zamin yaratdi. Buxorodagi islohotchilik harakati murakkab va mashaqqatli yo'lni bosib o'tdi. Ko'hna zaminda jadidchilikning vujudga kelishida XX asr boshlarida Rossiya, Eron, Turkiyada kechgan inqilobiy harakatlar, amirlikdagi ma'rifatparvarlarning ijtimoiy-siyosiy faoliyati muhim ahamiyat kasb etgan. Jumladan Fayzulla Xo'jaev, Abdurauf Fitrat, Ahmadjon Hamdiy, Abduvohid Munzim, Hamidxo'ja Mehriy, Sadriddin Ayniy, Xoja Rofe', Mukammal Burhon, Usmonxo'ja Po'latxo'ja o'g'li, Atoxo'ja kabi ma'rifatparvarlarni alohida ta'kidlab o'tish lozim. Jadidlar zamonaviy ta'lim, ilmiy bilimlar, ijtimoiy islohotlar tarafdori edilar. Ular konservativ diniy tuzum, hukmron elita va an'anachilarni o'z ichiga olgan Buxoroning an'anaviy ijtimoiy va siyosiy tuzumiga qarshi chiqishni maqsad qilgan hamda zamonaviy islohotlar tarafdori bo'lishgan.

Buxoro jadidlarining qarashlari zamirida zamonaviy ta'lim-tarbiyani isloh qilish va boshqaruv sohasini tartibga solish edi. Ular ta'lim dindand holi bo'lishini diniy bilimlar bilan birgalikda dunyoviy bilimlar olinish tarafdorlari edilar. Bu borada bir necha sa'y harakatlarni amalga oshirdilar, jumladan 1908 yil oktyabrda Abduvohid Munzim o'z uyida tojik tilida dars beruvchi ilk usuli jadid maktabini ochadi va bu maktabning ko'pgina natijalarga erishadi hamda faollar tomonidan olqishlanadi[1:210]. Lekin o'sha paytdagi eskicha qarash tarafdorlari tomonidan tayziqqa uchrab maktablar yopiladi.

Garchi ma'rifatparvarlarga mavjud konservativ kuchlar qarshi bo'lishsada lekin ular o'zlarining shijoatlarini to'xtatmadilar 1909 yil dekabrda Sadriddin Ayniy, Abduvohid Munzim, Ahmadjon Hamdiy, Hamidxo'ja Mehriy, Hoji Rofe', Mukammal Burhonovlar “Tarbiyai atfol” jamiyatini tuzadi. Ma'rifatparvarlar yashirin ish olib borib, Termiz, Karki, Yangi Buxoro va G'ijduvonda jamiyatning

28 ta shaxobchasini ochdilar. Jamiyat o'z faoliyati davomida: ilmga tashna yoshlarga iqtisodiy va ma'naviy yordam ko'rsatib, ularni Rossiya hamda Turkiyada o'qitishga alohida e'tibor qaratdi; Rossiyaning musulmon shaharlarida, Turkiya va Eronda chiquvchi matbuot nashrlari bilan buxoroliklarni tanishtirishga harakat qildi; noo'rin sarf-xarajatlar, to'y va ma'rakalardagi isrofgarchiliklarga qarshi kurashdi; hamda mavjud tuzumning noo'rin siyosatga qarshi bo'lib, xalqni har tomonlama o'zgarishiga da'vat etdilar.

Buxoro jadidlari qarashlarining yana bir muhim jihati shundaki – ular mavjud hokimiyatdan ijtimoiy islohotlar o'tkazishga da'vat etish edi. Jadidchilar ijtimoiy tengsizliklarni bartaraf etish va ijtimoiy adolatni ta'minlashni maqsad qilganlar. Bu borada Fayzulla Xo'jaev shunday degan edi “Buxoroda harakat boshqa yo'l bilan bordi. Buxoro jadidchiligi dehqonlar va mayda savdogarlarga tushadurgan soliq og'irliklarini yengil qilish ham soliq ishlarini umumiy tartibga solish to'g'risida ochilgan gapdan boshlab, tadjriiy sur'atda ko'p a'zolar, sho'balalar va Buxoro xalqining har xil tabaqalari orasidagi o'ziga xayrixoh omma bilan birga haqiqiy bir yashirin jamiyatga aylana bordi”[2:63]. Bundan ko'rinib turibdiki jadidlar nafaqat ta'lim sohasida balkim davlat boshqaruv sohasini isloh qilish borasida ham harakatlari olib borishdi. Ular marginal guruhlar, jumladan, ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish tarafdori bo'lib, ta'lim va imkoniyatlardan teng foydalanishga chaqirdilar. Shu o'rinda bir narsani ta'kidlab o'tish joizki jadidlar ilgari surgan yuqoridagi taklif va muholazalar O'zbekiston Respublikasi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining ko'pgina moddalarini shakllantirishda g'oyaviy asos bo'lib xizmat qilgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Bundan ko'rinib turibdiki jadidlar eskicha qarashlar zamon talabi emasligi va jamiyatda har bir fuqoroning o'rni bo'lishi hamda haq huquqlar teng taqsimlanishi kabi qarashlari o'sha davr ijtimoiy-siyosiy hayot uchun muhim jihat hisoblanadi.

Jadidlar ta'lim va ijtimoiy islohotlar bilan bir qatorda siyosiy o'zgarishlarga ham intildilar. Ular amirlikning avtokratik boshqaruviga qarshi chiqdilar va konstitutsiyaviy hukumat o'rnatishga chaqirdilar. Jadidlar qonun ustuvorligiga, mas'uliyatga, qarorlar qabul qilishda xalq fikri inobatga olinishini ta'kidladilar. Ular barcha shaxslarning huquq va erkinliklarini ta'minlaydigan yanada demokratik va vakillik tizimini yaratishni maqsad qilgan[3:64].

Buxoro jadidlarining jamiyatni isloh qilish va yangicha qarashlarni shakllantirishga bo'lgan sa'y harakatlari turli tomonlarning qarshiliklariga uchragan. Konservativ diniy tuzilma o'z g'oyalarini o'rnatilgan islomiy tuzumga tahdid sifatida ko'rar edi, hukmron elita esa o'z kuch va obro'- e'tiborini yuqotishdan cho'chigan. Amirlikdagi eskicha qarash vakillari jadidchilarni Buxoro madaniy merosiga to'g'ri kelmaydigan g'arb g'oyalarini targ'ib etuvchi, deb qaraganlar.

Jadidchilar o'zlari duch kelgan qiyinchiliklar va qarshiliklarga qaramay, islohotlarni amalga oshirishda sezilarli yutuqlarga erishdilar. Ular zamonaviy maktablar barpo etishdi, dunyoviy ta'limni joriy qilishdi, ayollarning bilim olishi va imkoniyatlarini kengaytirishga yordam berishdi. Ularning g'oya va sa'y-harakatlari Buxoroning ijtimoiy-siyosiy manzarasida kelajakdagi o'zgarishlarga zamin yaratib, hududni pirovardida modernizatssiya qilishga hissa qo'shdi [4].

Buxoro jadidlarining islohotlari zamirida o'z davrining an'anaviy ijtimoiy-siyosiy tuzumiga qarshi kurashuvchi ilg'or g'oyalarni qamrab olganligi bilan ajralib turardi. Jadidlar tomonidan ijtimoiy – siyosiy faoliyat strategiyasini quyidagi yo'nalishda o'rganishimiz mumkin:

Zamonaviy ta'lim: jadidlar diniy ta'limotlardan tashqariga chiqadigan zamonaviy ta'lim tizimini targ'ib qildilar. Ular an'anaviy fanlardan tashqari ilmiy bilim, tanqidiy fikrlash va amaliy ko'nikmalar muhimligini ta'kidladilar. Ushbu istiqbolli yondashuv odamlarni taraqqiyot va rivojlanish uchun zarur vositalar bilan jihozlashga qaratilgan.

Dunyoviylik: jadidlar din va davlatni bir-biridan ajratishni taklif qildilar, diniy e'tiqodlar siyosiy qarorlarni talab qilmaydigan dunyoviy jamiyatni targ'ib qildilar. Ular shaxsning vijdon

erkinligi va har qanday dinga e'tiqod qilish yoki umuman e'tiqod qilmaslik huquqi muhimligiga ishonishgan[5:58].

Gender tengligi: jadidlar konservativ jamiyatda gender tengligini targ'ib qilishda faol bo'lishgan. Ular ayollarning ta'lim olishi va imkoniyatlarini

kengaytirish, ayollarning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalarda to'liq ishtirok etish huquqlarini himoya qilishdi.

Konstitutsiyaviylik: jadidlar qonunga asoslangan konstitutsiyaviy hukumat o'rnatishga da'vat qildilar. Ular shaxsiy huquqlarini himoya qiladigan, hukmron elitaning javobgarligini ta'minlaydigan va demokratik boshqaruv asoslarini ta'minlaydigan yozma konstitutsiyaning muhimligiga ishonishgan.

Milliy o'zlik: jadidlar mintaqaning madaniy merosidan kelib chiqqan milliy o'zlikni anglash muhimligini ta'kidladilar. Ular ilg'or g'oyalar va islohotlarni o'z bag'riga olgan holda Buxoroning o'ziga xos madaniy an'analari va qadriyatlarini saqlash va targ'ib qilishga intildi.

Ijtimoiy adolat: jadidlar ijtimoiy adolat tarafdori bo'lib, ijtimoiy tengsizliklarni bartaraf etish va jamiyatning barcha a'zolari uchun teng imkoniyatlar yaratishni maqsad qilgan. Ular marginal guruhlarni ko'tarishga, qashshoqlikni yumshatishga va resurslarni yanada adolatli taqsimlashga intildi.

Siyosiy ishtirok: jadidlar xalqning siyosiy jarayonda faol ishtirok etishiga chaqirishgan. Ular kengroq siyosiy vakillik, qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki va fuqarolar erkinliklarini himoya qilish imkonini beradigan demokratik islohotlarni amalga oshirishga chaqirdilar.

Buxoro jadidlarining faoliyati va qarashlari o'z davridan oldinda bo'lib, mintaqada kelajakdagi ilg'or harakatlarga zamin yaratdi. Ularning zamonaviy, inklyuziv va adolatli jamiyat haqidagi qarashlari hozirgi Markaziy Osiyoda zamonaviy mustaqil davlatlar shakllanishida g'oyaviy asos bo'lib xizmat qildi. Hamda hozirgi davr ijtimoiy-siyosiy hayotida ularning faoliyat doiralari keng o'rganilmoqda hamda amalda keng qo'lanilmoqda. Bugungi kunda jadidlar merosi o'rganish, jadidchilik harakati, uning g'oyasi, falsafasi bilan bir katorada ijtimoiy – siyosiy qarashlarni o'rganish ham muhim ekanligi ta'kidlanib kelinmoqda. Zero prezidentimiz ta'kidlaganlaridek – jadidlar merosini o'rganish bugungi Yangi O'zbekiston uchun muhimdir[6].

Yangi O'zbekiston barpo etilayotgan hozirgi davrda, milliy taraqqiyot uchun kurashgan, mustaqilligimizning g'oyaviy va amaliy manbalarini yaratishda muhim bosqich bo'lgan jadidchilikning ijtimoiy – siyosiy qarashlarni xolisona tahlil qilish, o'rganish va hozirgi davr tarraqqiyot bosqichida ahamiyatini ko'rsatish muhim vazifalirimizdan biridir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Айний С. Асарлар. 8 томлик. 1-том, Тошкент, “ЎзССР давлат Бадий адабиёт нашриёти”, 1963. –Б.411
2. Хўжаев Ф. Бухоро инқилобининг тарихига материаллар. Тошкент, “Фан”, 1997. –Б.174
3. Шарипов Р., Муҳиддинова Ф. Ўзбекистон халқлари сиёсий-ҳуқуқий таълимотлари тарихи. – Т.: “ТДЮИ”, 2004. – Б. 317.
4. Abdirashidov.Z.Sh.2021.“Abdurauf Fitrat va Buxoroda jadidchilik”.Ўzbekiston: til va madaniyat 3. 30-53.

5. Жадидчилик: ислоҳот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. Тошкент, “Университет”, 1999.-Б.220.
6. Prezidentning “Jadidlar: milliy o'zlik, istiqlol va davlatchilik g'oyalari” mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga tabrigidan.Toshkent 11.12.2023
7. Rizayev.N.S. XX asr boshlarida Buxoro jadidlarining ijtimoiy- siyosiy qarashlari. SCIENCEPROBLEMS.UZ.Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. (elektron jurnal) Toshkent:2024. № 5 (4).-В134-138.